

Date: 7th July-2026

HUQUQ NORMALARINI SHARHLASH: NAZARIY ASOSLAR, USULLAR VA AMALIY AHAMIYATI HUQUQ NORMALARINI SHARHLASH

Umarova Nozimabonu Faxriddin qizi

Toshkent viloyati Yuridik texnikumi 2/24-guruh talabasi

Yo'ldoshboyeva Shaxzoda Kamoliddin qizi

Toshkent viloyati Yuridik texnikumi 2/24-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada huquq normalarini sharhlash tushunchasi, uning huquq qo'llash jarayonidagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Sharhlashning rasmiy va norasmiy turlari, shuningdek, grammatik, mantiqiy, tizimli va tarixiy usullari tahlil qilingan. Maqolada huquq normalarining mazmunini to'g'ri ochib berish orqali qonuniylikni ta'minlash va huquqiy aniqlikka erishish masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: huquq normalari, sharhlash, talqin, rasmiy sharh, norasmiy sharh, grammatik usul, mantiqiy usul, qonuniylik.

Kirish

Huquq normalari ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi umumiy majburiy qoidalar bo'lib, ular matn shaklida ifodalanadi. Biroq, har qanday qonun yoki normativ-huquqiy hujjat matni o'z-o'zidan aniq va bir qiymatli bo'lmaydi. So'zlar ko'p ma'noli bo'lishi, iboralarning turlicha tushunilishi yoki hayotiy vaziyatlarning murakkabligi sababli huquq normalarining haqiqiy mazmunini aniqlash zarurati paydo bo'ladi. Aynan shu jarayon huquq normalarini sharhlash deb ataladi.

Sharhlash huquq qo'llashning ajralmas qismidir. Unda ishtirok etuvchi subyektlar (sudya, prokuror, advokat, fuqaro) norma nima uchun qabul qilingan, uning maqsadi nima va u konkret holatda qanday qo'llanilishi kerakligini tushunib oladilar. Shu sababli, sharhlash nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Huquq normalarini sharhlash tushunchasi va mohiyati

Huquq normalarini sharhlash – bu norma matnining tashqi ifodasini o'rganish orqali uning ichki mazmunini, ya'ni qonun chiqaruvchining irodasini aniqlash va tushuntirish jarayonidir. Bu jarayon ikki bosqichdan iborat: birinchisi, normalarning mazmunini anglash (tushunish); ikkinchisi, tushunilgan mazmunni boshqa shaxslarga yetkazish (tushuntirish).

Sharhlashning asosiy maqsadi huquqiy noaniqlikni bartaraf etish, qonunni to'g'ri qo'llashni ta'minlash va huquqiy tenglik prinsipiga amal qilishdir. Agar sharhlash noto'g'ri bajarilsa, bu huquqbuzarliklarga yoki adolatsiz qarorlarga olib kelishi mumkin.

Sharhlash turlari

Huquq nazariyasida sharhlash subyektlariga qarab ikki katta guruhga bo'linadi: rasmiy va norasmiy sharh.

Rasmiy sharh davlat vakolatiga ega organlar tomonidan beriladi va u majburiy xarakterga ega. Rasmiy sharh o'z navbatida ikkiga ajratiladi:

Date: 7th July-2026

1. Normalativ sharh. Bu sharh qonun chiqaruvchi yoki maxsus vakolatli organ (masalan, Oliy sud Plenumi yoki Konstitutsiyaviy sud) tomonidan beriladi va barcha subyektlar uchun majburiy hisoblanadi. U odatda qonunning umumiy mazmunini ochib beradi va kelajakda qo'llanilishi uchun mo'ljallangan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining ayrim toifadagi ishlar bo'yicha qonunchilikni qo'llash masalalari to'g'risidagi qarorlari normalativ sharh hisoblanadi.

2. Individual (kazual) sharh. Bu sharh konkret ish yoki holat yuzasidan beriladi va faqat shu ish doirasida majburiy kuchga ega bo'ladi. Sudning yakuniy qarori individual sharhning eng yorqin namunasidir, chunki unda sud tegishli huquq normasini konkret faktlarga nisbatan qanday talqin qilganligi aks ettiriladi.

Norasmiy sharh esa davlat vakolatiga ega bo'lmagan shaxslar yoki tashkilotlar tomonidan beriladi va u majburiy emas. Norasmiy sharh quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Oddiy sharh. Fuqarolar, jamoatchilik fikri yoki matbuotda beriladigan sharhlar. Ularning ta'siri axloqiy va ijtimoiy xarakterga ega.

2. Professional sharh. Huquqshunos olimlar, advokatlar, notariuslar tomonidan beriladigan sharh. Garchi u majburiy bo'lmasa-da, yuqori professionalizm tufayli sudlar va boshqa organlar tomonidan e'tiborga olinishi mumkin.

3. Doktrinal (ilmiy) sharh. Huquqshunos olimlar tomonidan ilmiy maqolalar, monografiyalar va darsliklarda beriladigan sharh. U qonunchilikni takomillashtirish va huquqiy ongini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Huquq normalarini sharhlash usullari

Huquq normalarining mazmunini to'g'ri ochib berish uchun turli usullar qo'llaniladi. Ularni alohida emas, balki majmuaviy ravishda qo'llash eng samarali natija beradi.

Grammatik usul. Bu usul norma matnining tilshunoslik jihatdan tahlil qilinishini anglatadi. So'zlarning lug'aviy ma'nosi, gap tuzilishi, vergul va boshqa tinish belgilarining o'rni, fe'l zamonlari o'rganiladi. Masalan, agar qonunda va yoki ham bog'lovchilari ishlatilgan bo'lsa, ularning mantiqiy yuklamasi aniqlanishi kerak. Grammatik tahlil sharhlashning dastlabki bosqichi hisoblanadi.

Mantiqiy usul. Formal mantiq qonunlariga asoslanib, norma mazmunini aniqlashdir. Bu usulda deduksiya (umumiydan xususiyga) va induksiya (xususiydan umumiyga) usullari qo'llaniladi. Mantiqiy usul yordamida normaning yashirin ma'nolari, sabab-oqibat bog'liqliklari aniqlanadi. Masalan, agar qonunda istisno holatlar ko'rsatilgan bo'lsa, mantiqiy yo'l bilan qolgan barcha holatlar ushbu norma doirasiga kirishi yoki kirishi mumkinligi aniqlanadi.

Tizimli usul. Huquq normasini boshqa normalar bilan bog'liqlikda o'rganishdir. Har qanday norma huquq tizimining bir qismi bo'lib, u boshqa moddalar, boblar va hatto boshqa qonunlar bilan uzviy bog'langan. Tizimli usul yordamida norma o'z joyini topadi va boshqa normalar bilan ziddiyatga tushmasligi tekshiriladi. Masalan, Jinoyat kodeksidagi biror moddani sharhlashda Konstitutsiya va Xalqaro shartnomalar normalarini ham hisobga olish talab etiladi.

Date: 7th July-2026

Tarixiy usul. Norma qabul qilingan davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatni, qonun chiqaruvchining maqsadini va tarixiy shart-sharoitlarni o'rganishga asoslanadi. Bu usul norma nega aynan shunday tahrirda qabul qilinganligini tushunishga yordam beradi. Tarixiy hujjatlar, qonun loyihasining muhokama materiallari va stenogrammlar shu usul doirasida o'rganiladi.

Teleologik (maqsadli) usul. Norma qabul qilinishidan ko'zlangan ijtimoiy maqsadni aniqlashga qaratilgan. Ba'zan qonun matni eskirgan bo'lishi mumkin, lekin uning maqsadi dolzarb bo'lib qoladi. Bunday hollarda teleologik usul norma mazmunini zamon talablariga mos ravishda tushunish imkonini beradi.

Sharhlash natijalari

Sharhlash jarayoni natijasida norma mazmuni uch xil shaklda ochilishi mumkin:

1. Aniq sharh. Norma mazmuni uning so'zma-so'z ifodasiga to'liq mos keladi. Bunda qo'shimcha tushuntirishga hojat qolmaydi.

2. Kengaytirilgan sharh. Norma mazmuni uning so'zma-so'z ifodasidan kengroq ma'noga ega bo'ladi. Ya'ni, qonun chiqaruvchi maqsadi so'zlardan ko'ra kengroq doirani qamrab olgan.

3. Cheklangan sharh. Norma mazmuni uning so'zma-so'z ifodasidan torroq ma'noga ega bo'ladi. Bu odatda istisno holatlarda yoki maxsus subyektlarga nisbatan qo'llaniladi.

O'zbekiston sharoitida huquq normalarini sharhlashning dolzarbligi

O'zbekistonda huquqiy islohotlar jarayonida yangi qonunlar qabul qilinmoqda va eskilari o'zgartirilmoqda. Bunday sharoitda huquq normalarini to'g'ri sharhlash qonuniylikni ta'minlashning kalitidir. Xususan, tadbirkorlik faoliyatini tartibga soluvchi normalar, soliq qonunchiligi va inson huquqlari sohasidagi normalarning aniq sharhi investitsion muhitni yaxshilash va fuqarolar ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Sud-huquq tizimidagi islohotlar natijasida sudlarning mustaqilligi oshdi va ular endi qonunni bevosita qo'llashda kengroq imkoniyatga ega. Bu esa sudyalardan yuqori darajadagi sharhlash malakasini talab qiladi. Shu bilan birga, Oliy sudning plenum qarorlari orqali beriladigan normalativ sharhlar pastki instansiyadagi sudlar uchun yo'l-yo'riq vazifasini o'tayapti.

Xulosa

Huquq normalarini sharhlash murakkab intellektual jarayon bo'lib, u huquqiy tizimning barqaror ishlashini ta'minlaydi. To'g'ri sharhlash orqali qonun chiqaruvchining irodasi hayotga tatbiq etiladi, huquqiy adolat qaror topadi va fuqarolarning huquqlari himoya qilinadi.

Kelgusida huquq normalarini sharhlashda raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar bazalaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, huquqshunos kadrlarning sharhlash madaniyatini oshirish, milliy va xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirish orqali huquq qo'llash sifatini yanada yuksaltirish mumkin.

Date: 7th July-2026

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. Abdullayev M. Huquq nazariyasi. – Toshkent: Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi, 2022.
3. Saidov A. Qonunchilik texnikasi va huquq normalarini sharhlash. – Toshkent: Fan, 2021.
4. Usmonov J. Sud amaliyotida huquq normalarini qo‘llash masalalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023.
5. Mirzayev B. Huquqiy talqin va uning turlari. – Toshkent: TDSHU nashriyoti, 2022.
6. Karimov S. Zamonaviy huquq tizimida sharhlashning o‘rni. – Toshkent: O‘zbekiston, 2024.

